

УДК 73.071.1(477)«19»

Кетевані Маркарова
студентка II курсу магістратури
кафедри теорії та історії мистецтва НАОМА
Науковий керівник **Н. Ю. Белічко**

Витоки скульптурних образів Івана Кавалерідзе

Анотація. Статтю присвячено дослідженню деяких творів відомого українського скульптора І. Кавалерідзе. Мистецтвознавчий аналіз дав змогу визначити характерні стильові риси його мистецького доробку. Зазначено, що на пластику кубістичних форм пам'ятників, створених скульптором у 1920-ті роки, вплинули архітектурні форми українських церков Слобожанщини.

Ключові слова: Іван Кавалерідзе, скульптура, кубістичний монумент, пам'ятник Т. Шевченкові, Г. Сковорода, Ф. Шаляпін.

Постановка проблеми. Ім'я Івана Петровича Кавалерідзе, українського скульптора ХХ ст., відоме у мистецькому світі завдяки монументальним творам, виконаним у стилі кубізму та реалізму. Творчі досягнення митця були високо поціновані його шанувальниками, відзначені ЮНЕСКО. Проте маловідомою залишається низка скульптурних композицій, не здійснених проєктів та образів, до яких звертався скульптор упродовж творчого шляху. Тому є необхідність дослідити і як відомі роботи митця, так і ті, що залишаються поза увагою прихильників його творчості.

Актуальність дослідження полягає в детальному вивченні стилістичних особливостей скульптурних робіт І. Кавалерідзе. Його ранню творчість відносять до українського авангарду 1910–1920-х років, спадок якого перебуває у фокусі дискусій науковців сьогодення. Треба зазначити, що українське авангардне мистецтво,

хоча й розвивалося в художньому просторі європейських тенденцій, але формально-пластичну мову черпало саме у національних витоках. Отже, окреслена проблематика потребує розгляду у контексті національного підґрунтя творчості митця, а також загальноєвропейських впливів на розвиток його пластичної мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Під час написання статті значну увагу зосереджено на аналізі українських джерел, зокрема масштабного дослідження Національного центру Олександра Довженка «Іван Кавалерідзе. Мемуари. Драматургія. Публіцистика» [2] про життя і творчість українського кінорежисера та скульптора. У виданні вміщено критичні статті, відгуки радянської кінокритики, рідкісні документи, спогади самого митця та його сучасників. У контексті дослідження маємо назвати і книгу Д. Шльонського «История одной улицы» [7], в окремому розділі

якої йдеться про творчий доробок І. Кавалерідзе. Скульптурній спадщині митця присвячена стаття В. Ханка «Національна скульптура ХІХ–ХХ ст. Внесок полтавців», опублікована в журналі «Образотворче мистецтво» [6].

Зазначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У працях, присвячених доробкові І. Кавалерідзе, аспекти його творчості висвітлено епізодично. Досить побіжно розглянуто стилі та течії, в яких працював митець. Питання праформи в скульптурі митця на сьогодні є малодослідженим.

Новизна наукового дослідження. У статті проаналізовано та описано окремі твори І. Кавалерідзе, встановлено витоки скульптурних образів, що є важливим кроком у вивченні його творчого доробку.

Виклад основного матеріалу. Постає скульптора І. Кавалерідзе в українському культурному середовищі є досить знаковою, але його творча спадщина потребує переосмислення. Він був знайомий з видатними митцями початку ХХ ст. О. Роденом, О. Архипенком, які несли світові нові пластичні ідеї і, безперечно, вплинули на творче мислення митця-початківця. Саме у період навчання в паризькій студії скульптора Н. Аронсона (1910–1911) були закладені основи майбутньої творчості українського скульптора. Значно пізніше, вже в 20-ті роки, скульптор фактично стане засновником кубізму в українській скульптурі. Але на відміну від європейської пластики даного напрямку, який надихався африканським мис-

тцем, кубізм українського скульптора праформу бачив у сакральному мистецтві, в архітектурних площинах дерев'яних українських церков Слобожанщини, про що він наголошує у своїх спогадах [1].

Творчість І. Кавалерідзе має всі ознаки новаторства: нове художнє мислення скульптора в монументальній пластиці 1920-х років базувалося на національному підґрунті у пластичності форм та площин. Скульптурні композиції митця також тяжіють до імпресіонізму та експресіонізму, що можна прослідкувати як у студентських його роботах, так і у творчих композиціях, виконаних не на замовлення, а за покликом душі.

Період існування української авангардної школи охоплює понад двадцять років – з 1908 до 1930-х рр. Але це, скоріше, стосується живопису. В скульптурі на теренах України першим авангардистом можна вважати саме І. Кавалерідзе, хоча в загальносвітовому сенсі зачинателем українського авангарду, безперечно, був О. Архипенко. Авангардним було навіть саме мислення І. Кавалерідзе, який для створення монументального пам'ятника Т. Шевченкові поєднав два стилістичні напрямки: реалізм та кубізм (Полтава, 1925; Суми, 1926). Така естетична новація була досить незвичним явищем, хоча проявом авангардного мислення можна вважати й саму ідею створення першого монументального твору, присвяченого Кобзареві, що з'явився у 1918 році в Ромнах. Авангардною була саме рефлексія на політичні події, що зумовили можливість встановлення пам'ятника великому українському

поетові. У цьому ж сенсі можна розглядати й роботи, створені митцем у 1926–1927 рр.: пам'ятник Артему в Бахмуті та Слов'яногорську.

Творчі пошуки І. Кавалерідзе від початку розвивались під впливом тих шкіл, в яких він навчався, – Київського художнього училища та Петербурзької академії мистецтв, а згодом – в майстерні Н. Аронсона в Парижі. Там молодий скульптор познайомився з шедеврами класичного європейського мистецтва і творами видатних скульпторів початку ХХ ст. Він відвідував майстерню О. Родена, який у своїй творчості тяжів до символізму та імпресіонізму. Ім'я О. Архипенка, з яким Кавалерідзе навчався у київській гімназії, було вже широко відоме паризькому богемному середовищу – він жив у цьому місті понад два роки, коли його однокласник лише приїхав туди навчатися. Найцікавіші доробки О. Архипенка пов'язані саме з Парижем. Вочевидь, нові пластичні форми П. Трубецького, італійського скульптора російського походження, виконані в імпресіоністичній манері та в'язці за фактурою, суттєво вплинули на творчість українського скульптора – такі ж риси бачимо і в окремих скульптурних роботах І. Кавалерідзе.

У мистецькій спадщині І. Кавалерідзе можна виділити три образи, до яких він звертався упродовж творчого шляху: Т. Шевченка, Г. Сковороди та Ф. Шаляпіна. Зі славетним оперним співаком юний художник познайомився, працюючи статистом при Миському театрі опери в Києві. У 1909 році, під час гастролей, Ф. Шаляпін позував І. Кавалерідзе. Ці зустрі-

чі назавжди закарбувалися в пам'яті скульптора, який присвятив чимало творчих робіт неперевершеному співакові. У його пізніх зверненнях до образу Ф. Шаляпіна – у ролі Дон Кіхота (1950), Івана Грозного (1953), царя Олоферна (1956) – вбачається вплив великих скульпторів початку ХХ ст.: роденівський символізм та романтизм, бурделівський трагізм та ідеалізація.

На початку ХХ ст. було декілька спроб встановити монументальний пам'ятник українському поетові Т. Шевченку в Києві. Перший конкурс, в якому брав участь І. Кавалерідзе, відбувся у 1909 році, другий – у 1911, третій – у 1914. На жаль, тоді здійснити цей задум не вдалося.

Як уже зазначалося, перший монументальний твір, присвячений великому українському поетові – пам'ятник роботи І. Кавалерідзе в Ромнах. За спогадами скульптора, у вирішенні ескізу він спирався на власний проект 1911 року, але концепцію змінив – замість крісла в роменському варіанті вирішив встановити постать поета на бетонний постамент-моноліт у вигляді кургану. Одразу привертає увагу різноплановість масштабів величезного п'єдесталу та маленької, порівняно з ним, фігури поета. Скульптор навмисно вдається до подібного контрастного прийому, аби підкреслити концептуальну складову твору, яка викарбувана на п'єдесталі – цитата з вірша Т. Шевченка: «...І оживу, і думу вольную на волю із домовини воззову». Саме ці рядки наводять на спогад про козацький курган-могилю, з яким злита постать замисленого тяжкими розду-

мами Кобзаря. У поєднанні двох сил: духовної (постать поета) та природної (земляний насип) розкрита ідея твору – підкреслити тісний зв'язок геніального сина України з рідною землею. Зазначимо, що ідея та її композиційне вирішення стануть основоположними для Шевченкіани І. Кавалерідзе. За стилістикою згадуваний пам'ятник виконаний у реалістичній манері.

У 1925 році в Полтаві І. Кавалерідзе створив ще один пам'ятник поетові (іл. 1). Його композиційне вирішення подібне до роменського: на височині залізобетонної глиби – сидяча постать замисленого поета.

Іл. 1. І. Кавалерідзе. Пам'ятник Т. Шевченкові. Полтава. 1925

Але тут скульптор виявив новаторський підхід, звернувшись до стилістичного поєднання реалістичного портрета, кубістичного вирішення фігури та конструктивістської форми п'єдесталу. Скульптура складається з геометричних форм, обмежених площинами. За своєю новаторською ідеєю пам'ятник вирізняється від попереднього тим, що завдяки конструктивному моделюванню скульптурних форм образ Т. Шевченка набуває символічного характеру: кубістична фор-

ма нагадує давньоєгипетську піраміду, верхівку якої увінчує портретне зображення поета.

У своїх спогадах І. Кавалерідзе зазначав: «Створюючи скульптурну форму площинами, я не йшов від «нічого», а використовував конкретні художні пам'ятники минулого, зокрема, як це не видається дивним, староукраїнську дерев'яну архітектуру». І далі: «Хіба не цікаво використовувати досвід старих народних майстрів, щоб досягти у сучасній скульптурі тієї ж досконалості архітектурних форм, тієї ж злагодженості та виразності підпорядкованих єдиному ритмові об'ємів» [1, с. 71].

Іл. 2. Покровська церква у Ромнах. Світлина кін. ХІХ ст.

Митець надихався архітектурними формами дерев'яних церков Слобожанщини, зокрема, Покровської церкви в Ромнах (іл. 2), про яку художник писав: «Величні, урочисто-радісні, спрямовані вгору об'єми цієї церкви і зараз для мене взірць пластичної вишуканості... І все це оформлено площинами» [1, с. 71]. Отже, стають зрозумілими витoki кубістичної пластики українського скульптора.

За рік, у 1926 році І. Кавалерідзе створює пам'ятник Кобзареві в Сумах. У цій роботі поєднано два напрямки: кубістичний та реалістичний. Поет, як і в попередніх творах скульптора, зображений сидячим, але сумський пам'ятник поступався полтавському оскільки композиційно він позбавлений того стрімкого руху догори, який так зачаровує уважно-го глядача. На жаль, пам'ятник був знесений на початку 1960-х років, за часів М. Хрущова, адже його було споруджено у стилі кубізму, який у період соцреалізму не визнавався.

Грандіозним за задумом був проект пам'ятника «Могила Т. Шевченка в Каневі», розроблений невтомним експериментатором І. Кавалерідзе у 1926 році (іл. 3). Свій твір скульптор бачив у поєднанні природного ландшафту –

Чернечої гори – з напівлежачою постаттю велетня. Концепція задуму повторювала вже здійснені автором образи Т. Шевченка в реалістичній манері у Ромнах, Полтаві та Сумах – єднання людини з рідною землею. Натомість у новому проекті навряд чи хто б зміг, оглянувши швидким поглядом кубістичну композицію, навіть подумати про постать Т. Шевченка. Напівлежача постать та обличчя мають узагальнені риси, а образ нагадує античного велетня з могутнім тілом, що, наче міфічний Антей, свої сили (не фізичні, а духовні) черпає у матінки-землі, яка в нього одна й за яку він ладен віддати своє життя. Скульптор немов проілюстрував стан душі поета, який вилився у рядках вірша: «Думи мої, думи мої, Лихо мені з вами...». Саме у цьому нездійсненому проекті І. Кавалерідзе мав відобразити велику й трагічну долю, що випала Т. Шевченку.

Іл. 3. І. Кавалерідзе. Проект пам'ятника «Могила Т. Шевченка в Каневі». 1926

Іл. 4. І. Кавалерідзе. Перший проект пам'ятника Г. Сковороді для м. Києва. 1972

Скульпторві вдалося створити дуже емоційний та філософський твір, що передає благоговіння перед Батьківщиною. Митець планував з масиву гори вирубати приміщення майбутнього музею у вигляді будови, схожій на зикурат, який би увінчувала постать велетня. За стилістикою даний проект можна віднести до кубо-футуризму.

Образ Г. Сковороди, філософа-мандрівника доби бароко, був втілений у пам'ятниках Харкова, Лохвиці, Києва, а також у бронзових та гіпсових рельєфах. Перший проект пам'ятника Г. Сковороді для Києва (іл. 4) має риси роденівських імпресіоністичних впливів. Але подібний образ не був сприйнятий радянською владою.

Привертає увагу творча робота І. Кавалерідзе «Федір Шалапін у ролі Дон Кіхота» (іл. 5). Скульптура малої

Іл. 5. І. Кавалерідзе. Федір Шалапін у ролі Дон Кіхота. 1950

форми виконана у 1950 році з тонованого гіпсу. Композиція побудована на контрасті змісту та форми: постать втомленого, але рішучого вершника витягнута по вертикалі та протиставлена горизонтальній фігурі змученого втомою коня. Скульптор, захоплюючись грою великого майстра перевтілення Ф. Шалапіна, висловлює своє ставлення до створеного актором образу головного героя. Змістовний контраст – у замріяній постаті Дон Кіхота, який не відчуває власної втоми, та образу виснаженого коня, який ледь-ледь утримує лицаря. І. Кавалерідзе, згадуючи Ф. Шалапіна, писав: «Багато років тому ... мені захотілося повернутися до його молодих років, пережити, відчути знову те, що колись так вразило нас усіх, надихнуло, дало нове життя: зухвалий виступ в мистецтві ...» [1, с. 25].

Висновки. Як бачимо, витоки скульптурних образів І. Кавалерідзе ґрунтуються на особистісних враженнях, власному розумінні та роздумах митця. Проведений мистецтвознавчий аналіз зазначених творів дав можливість визначити характерні стильові риси пам'ятників, скульптурних композицій та проєктів майстра. Таким чином, маємо констатувати, що творчості І. Кавалерідзе властиві різні стилі й напрями: реалістичний, імпресіоністичний, кубістичний, кубо-футуристичний, експресіоністичний.

1. Іван Кавалерідзе: Сборник статей и воспоминаний / [составление и примечания: Е. С. Глуценко]. – Київ : Мистецтво, 1988. – 179 с.

2. Іван Кавалерідзе. Мемуари. Драматургія. Публіцистика / С. Мендзелевський. – Київ : Національний Центр Олександра Довженка, 2017. – 668 с.

3. Кавалерідзе Іван: життя і творчість / Капельгородська Н. М., Синько О. Р., Склярєнко Г. Я., Барабан Л. І., Шлапак Ю. Д. – Київ : Кий, 2007. – 336 с.

4. Капельгородська Н., Синько О. Друге життя митця. – Київ : АВДІ, 2003. – 30 с.

5. Синько Р. На зламах епох. І. Кавалерідзе й оточення. Есе. Спогади. Роздуми... / [передм. Л. М. Козиренко] – Київ : АВДІ, 2002. – 230 с.

6. Ханко В. Національна скульптура XIX–XX ст.: внесок полтавців / Віталій Ханко // Образотворче мистецтво. – 2017. – № 1. – С. 48–53.

7. Шлєнський Д. Истории одной улицы. – Київ : Из-во «Коло», 2017. – С. 69–78.

Також є підстави стверджувати, що на пластику кубістичних форм пам'ятників, створених скульптором у 1920-ті роки, вплинули архітектурні форми українських церков Слобожанщини.

Перспективи використання дослідження. Запропонована наукова праця висвітлює характерні стильові риси лише деяких скульптурних творів І. Кавалерідзе і відкриває перспективи для подальшого поглибленого дослідження мистецького спадку художника.

Истоки скульптурных образов И. Кавалеридзе

Кетєвани Маркарова

Аннотация. Статья посвящена исследованию некоторых произведений известного скульптора И. Кавалеридзе. Искусствоведческий анализ их позволил определить характерные стилевые черты творчества художника. Отмечено, что на пластику кубистических форм памятников, созданных скульптором в 1920-е годы, повлияли архитектурные формы украинских церквей Слобожанщины.

Ключевые слова: Иван Кавалеридзе, скульптура, кубистический монумент, пам'ятник Т. Шевченко, Г. Сковорода, Ф. Шалапін.

The origins of Ivan Kavaleridze's sculptural images

Ketevani Markarova

Annotation. This article is dedicated to an outstanding Ukrainian sculptor and film director I. Kavaleridze. His name is famous in the world of Art due to his monumental works, executed in the style of cubism and realism. His early works refer to Ukrainian Avant-garde of the 1910–1920 th, whose heritage is in the centre of scientific discussions nowadays.

It should be taken into consideration that Ukrainian Avant-garde Art, despite having developed in the Art space of European tendencies, took its formal-plastic language in the National origin. The achievements of the artist have been highly appreciated in the world and distinguished by UNESCO.

Within 1920th I. Kavaleridze created several monumental cubistic works, among which the monument to a famous Ukrainian poet T. Shevchenko, erected in Poltava in 1925, distinguished by its stylistic particularities and innovatory approach. This sculptural innovation incorporated two stylistic directions, realism and cubism. It's remarkable that, unlike European plastic art of cubism, inspired by African Art, the cubism of Ukrainian sculptor took its origin in sacral art, in architectural aspect of the wooden Ukrainian churches of Slobozhanschina, which is described in his memories.

It's important that there are no similar monumental monuments in the style of cubism not only in Ukraine, but even in Europe.

This research is topical because it provides the detailed study of the stylistic particularities and plasticity of the sculptures by I. Kavaleridze.

Keywords: Ivan Kavaleridze, a sculpture, a Cubist monument, a monument, monument to T. Shevchenko, H. Skovoroda, F. Shalyapin.